

Jakub Mosiejczyk
<https://doi.org/10.26485/AAL/2018/64/6>

MACELLUM W LEPTIS MAGNA W KONTEKŚCIE URBANISTYCZNYM I SPOŁECZNYM MIASTA

ABSTRAKT Artykuł przedstawia analizę architektoniczną *macellum* w Leptis Magna. Monumentalne rynki w rzymskim krajobrazie urbanistycznym miasta odznaczały się przemyślaną organizacją przestrzeni. Jako centrum dystrybucji żywności i podstawowe miejsce handlu produktami spożywczymi stanowiły centralny punkt życia codziennego obywateli Imperium. Przez to ich forma i wystrój odzwierciedlały układ społeczny miasta, świadcząc o relacjach ekonomicznych ich mieszkańców. Często były narzędziem władzy do szerzenia idei państwowych, czego przejawem są omawiane zabytki epigrafiki oraz położenie obiektu w szerszym kontekście urbanistycznym.

Macellum w Leptis Magna wyróżnia się na tle innych obiektów nie tylko swoim ogromem, ale zastosowaniem nietypowych rozwiązań projektowych. Obiekt jest utrzymany w typie kwadryportyku z dwoma tolosami położonymi w centrum brukowanego placu. Z reguły kioski handlowe były zakładane na planie koła, w tym przypadku przybrały one oktagonálną formę. Skomplikowana struktura skłania do wyróżnienia VII faz chronologicznych budowli. Kolejno omawiane są etapy od założenia rynku w okresie panowania Oktawiana Augusta po kres jego funkcjonowania w późnym antyku. Uwagę poświęca się licznym restauracjom obiektu, z wykorzystaniem wielobarwnych marmurów, które odpowiadają trendom widocznym w sąsiednich budowlach publicznych. *Macellum* zmieniało się wraz z transformacją miejskiego krajobrazu, adaptowano bryłę obiektu, względem zmieniającej się siatki ulic i rozwoju przestrzennego ośrodka, co jest przejawem znaczenia ekonomicznego i społecznego obiektu.

Równie istotne dla odczytania znaczenia budowli są zabytki kamienne w postaci dekorowanych lad sklepowych. Poprzez ich położenie odczytywane są stosunki ekonomiczne najemców stoisk. Jako wyjątkowe znalezisko jawi się stół mierniczy, który jest interpretowany jako podręczny przelicznik miar. Wryto na nim wielkości i podziały łokcia punickiego, stopy rzymskiej – attyckiej i łokcia ptolemejskiego – *meh suten*. Odczytuje się przez to kosmopolityczny charakter miasta, w którym obok siebie przebywali obywatele hołdujący tradycji rzymskiej, punickiej i greckiej, podkreślając przy tym pozycję Leptis jako centrum inter-regionalnego handlu na szlaku między wschodem a zachodem Morza Śródziemnego.

Słowa kluczowe: Leptis Magna, *macellum*, rzymska architektura publiczna, urbanistyka antyczna

ABSTRACT The article analyses the architecture of the *macellum* at Leptis Magna Markets built on a monumental scale in the Roman urban landscape were typified by a well thought-out spatial organization. As a centre of food redistribution, and a primary place of trade in alimentary products, they constituted the focal point of the everyday lives of the inhabitants of the Empire. Thus, their form and décor reflected the city's social system, attesting to the economic relations of its inhabitants. Often they were a means for spreading concepts of state, as is evidenced by the epigraphic monuments discussed in the article, and the location of the facility in its broader urban context.

The *macellum* in Leptis Magna stands out from the other buildings in the city not only on account of its enormity, but by the use of an atypical design. The object is a *quadriporticus* with two *tholoi* located in the centre of a paved square. As a rule, the trading booths were set up in a circle; in this case they took on an orthogonal form. Seven chronological phases can be distinguished in this complex structure. The successive stages from the founding of the market during the reign of Augustus to the end of its functioning in late antiquity are discussed. The numerous restorations of the facility, employing multi-coloured marbles, corresponding with trends visible in the neighbouring public buildings, will be dealt with. The *macellum* evolved as the urban landscape developed: the body of the building object was adapted in line with the realignment of the street grid and the development of the spatial use of the centre, which is a manifestation of the economic and social importance of the object.

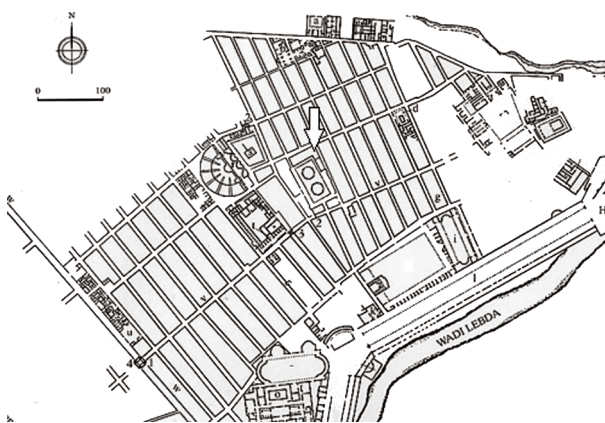
Equally important in reading the meaning of the buildings are the stone monuments in the form of decorated store counters. Through their position the economic relationship between the tenants of the various stands can be inferred. As a unique find was a measuring table, which has been interpreted as a handy measurement converter. Carved on it were the sizes and subdivisions of the Punic cubit, the Roman-Attic foot and the Ptolemaic cubit (*meh suten*). This is explained by the cosmopolitan character of the city, where citizens brought up in Roman, Punic and Greek traditions lived alongside one another, thereby underlining the position of Leptis as the centre for inter-regional trade, lying on the route between the East and West of the Mediterranean.

Keywords: Leptis Magna, *macellum*, public Roman architecture, ancient urbanism

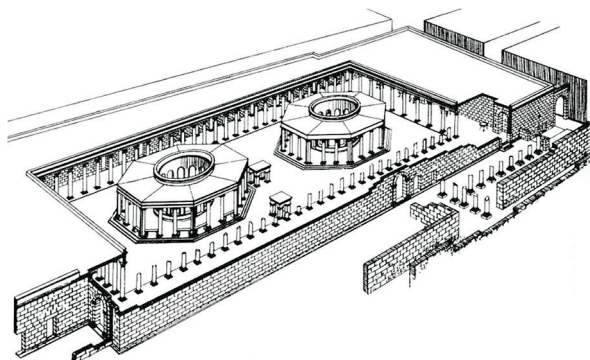
Podstawowym obiektem infrastruktury służącej celom prowadzenia lokalnego handlu w miastach doby Imperium Rzymskiego był targ – *macellum*. Jako miejsce wymiany dóbr i dystrybucji żywności, służyło zaspokajaniu podstawowych ekonomicznych potrzeb mieszkańców¹. W miejskim krajobrazie, monumentalne rynki są obecne od okresu republikańskiego. Najstarsze z nich zlokalizowano w miejscowości Morgantina na Sycylii², Pompejach³ i Alba Fucens w Abruzji⁴. Są one datowane na połowę II w. p.n.e.. W wymienionych miejscowościach zaobserwowano pewną powtarzalną cechę charakterystyczną dla tego typu obiektów. Forma architektoniczna zawierała się w kwadryportyku z wydzielonymi na trwałe *tabernae*. W materiale archeologicznym odnotowano występowanie haków żelaznych, blatów marmurowych, zużytych opakowań ceramicznych – amfor i dużej ilości materiału osteologicznego. W przypadku kampańskim i sycylijskim, dodatkowo w centrum placu handlowego zlokalizowano strukturę na planie tolosu, która była interpretowana jako zadaszony punkt czerpania wody⁵.

Macellum w Leptis Magna było przedmiotem badań wykopaliskowych, czy też raczej odsłonięcia nawarstwień piaskowych wydm, już podczas pierwszych włoskich kampanii archeologicznych prowadzonych na stanowisku. Odkrywcą i autorem początkowych studiów obiektu był G. Guidi, który zainicjował prace w lutym 1929 roku⁶. Ich wynikiem było całkowite odsłonięcie dwóch portyków (tolos północny i południowy). Prace kontynuowano przez kolejne 9 miesięcy. W następnym roku poszerzano obszar wykopalisk. Stopniowo odsłaniany relikty kwadryportyku otaczającego kompleks wraz z dobrze zachowanym zespołem kolumn. Jednocześnie trwała eksploracja okolicznych ulic, w tym *Via Triumphalis*. Całość obrazu insuli w jakiej założono rynek został ukazany do końca 1934 roku. Do tego czasu sporządzono plany architektoniczne i rekonstrukcję rysunkową obiektu (ryc. 1-2), której autorem był architekt Diego Vincifori (1931-1932). Eksploracja była kontynuowana w mniejszym zakresie⁷. W 1947 roku wykonano serię wykopów sondażowych, których autorem był Nevio Degrassi. Miały one potwierdzić punicką genezę *macellum*⁸.

Obecny stan ruin jest wynikiem prac konserwatorskich i rekonstrukcji zainicjowanych w 1938 r. przez Vinciforiego, przedmiotem działań były przede wszystkim oktagonalne portyki. Proces dokończył Geddes Hyslop w latach 1944-1945, który kierował Departamentem Starożytności, przy Brytyjskiej Administracji Trypolitanii⁹.

Ryc. 1. Plan Leptis Magna (za: Caffarelli E. V., Bianchi Bandinelli R., Caputo G., Clerici F. 1966)

Ryc. 2. Rekonstrukcja architektury *macellum* (wg: Diego Vincifori, 1930-1938)

Macellum zostało zlokalizowane w samym centrum antycznego miasta i od samego początku było świadkiem urbanistycznej transformacji Leptis Magna. Położenie rynku musiało zagwarantować sprawny transport towarów z portu i dalszą dystrybucję. Analizując plan ulic warto zwrócić uwagę na nietypowy przebieg głównego *cardo*, które łączyło północnwschodnią część miasta z portem i forum z *decumanus* w jego środkowym punkcie. Biegło zapewne dalej, w kierunku południowo-zachodnim, lecz obszar ten pozostaje nierozpoznany

¹ Coarelli 2015: 67-69.

² De Ruyt 1983: 109-114.

³ De Ruyt 1983: 137-149.

⁴ De Ruyt 1983: 25-35.

⁵ Young 1993: 2.

⁶ Guidi 1931: 337.

⁷ Degrassi 1951: 28-31.

⁸ Degrassi 1951: 34.

⁹ Degrassi 1951: 34.

wykopaliskowo. Jak zasygnalizowano powyżej, na wysokości teatru augustiańskiego, ulica załamuje się. W tym miejscu zidentyfikowano *macellum* – targ. Przywołany odcinek mierzy 315 m i jest linią krzywą. Kolejny odcinek został wytyczony w linii prostej. W tej części ulica jest dokładnie zbieżna z planem przekątnej kwadratu, którego boki wyznaczają cztery strony świata. Do przecięcia się z Decumanus Maximus mierzy kolejne 351 m, co daje łączną długość 666 m całego odsłoniętego *cardo*. Przedstawiona długość całej ulicy wynosi dokładnie 2250 stóp attyckich (rzymskich). Co interesujące przedrzymski odcinek między forum a targiem, mierzony według łokcia punickiego, daje równy wynik 600 łokci¹⁰. Nie ulega wątpliwości, że układ urbanistyczny okolic portu i placu foralnego miał punicką genezę. Słusznie te dzielnice uznano za najstarszą część miasta¹¹. W okresie protoimperialnym, który symbolicznie wyznacza rozpoczęcie budowy teatru, wraz z rozwojem nowej architektury monumentalnej, siatka ulic mogła zostać usystematyzowana według myśli rzymskiej. Jednocześnie wyznaczono nowe dzielnice w kierunku południo-zachodnim już względem nowej siatki. Jednak zastanawiający jest wybór kierunku nowych ulic. Nie jest jasne dlaczego zdecydowano się na takie rozwiązanie, choć podobny kierunek sieci stosowany jest w innych miastach północnej Afryki – jak choćby w rzymskiej Kartaginie¹².

Ze względu na centralne położenie, *cardo* pełnił funkcje głównej osi gospodarczej miasta. Obraz ten jest zdeterminowany przez odkrycia archeologiczne okolicznych budowli publicznych, które pełniły funkcje handlowe: *chalcidicum* – targu tekstylnego, *macellum* i forum. Arteria komunikacyjna stała się doskonałym miejscem promocji rzymskich idei i kultu imperialnego.

W przypadku północnej Afryki, szczególnie w Leptis Magna, na obraz sieci komunikacyjnej miały procesy adaptacji wzorców punickich, będących pod silnym wpływem okolicznych kolonii greckich. Proces ten przebiegał między I w. p.n.e. a I w. n.e. i jest nazywany okresem emporium. Wtedy, ośrodek w pełni wykształcił lokalne instytucje administracyjne i ekonomiczne, jak port¹³. Transformacja tkanki miejskiej na wzór imperialny, odbywała się od przełomu er. Obejmowała także reorganizację

połączeń drogowych w skali całej prowincji jak i wewnątrz miasta. Nowopowstające instytucje, takie jak: forum, teatr, *macellum*, wymagały dogodnej komunikacji. Wydaje się że stan sieci ulic ukazany przez prace archeologiczne jest wynikiem kompromisu pomiędzy idealnym wzorem nowozakładanych miast rzymskich a układem zastanym przez administratorów prowincji. Wstępna analiza planu dróg umożliwia twierdzenie, że w przypadku Leptis Magna układ sieci był przynajmniej raz modyfikowany. Świadczy o tym swego rodzaju załamanie linii prostej dróg *cardo*, jaki występuje na wysokości teatru augustiańskiego. Należy wykluczyć przy tym uwarunkowania związane z ukształtowaniem wysokościowym terenu, gdyż poziomy niwelacyjne kształtują się w graniach 12,2 m n.p.m. (*decumanus*) w miejscowości w pobliżu łuku Septymiusza Sewera do ok. 15,9 m n.p.m. zmierzonych u podstawy teatru i ok. 10 m n.p.m. w okolicach *Forum Vetus*¹⁴. Prawdopodobnie zmiany w infrastrukturze drogowej postępowały na przestrzeni I wieku wraz z inwestycjami przylegających budowli monumentalnych, jak i napływem nowej ludności i potrzebą rozbudowy miasta.

Obiekt w swej formie jawi się pod wieloma względami jako wyjątkowy. Sama koncepcja zespołu naśladuje wzory republikańskie¹⁵, w sensie założenia opartego na planie perystylu, którego ramy wyznaczają cztery portyki przeznaczone na sklepy. Jednak w omawianym przypadku w poszczególnych kolumnadach nie wydzielono miejsca na osobne *tabernae*¹⁶. Całość kompleksu została zorganizowana w sposób spójny, prezentuje architektoniczną jedność poszczególnych elementów składowych. Wyróżniająca są rozmiary *macellum*. Boki placu targowego mierzyły w wewnętrznej części 70 m i 42 m, co łącznie składa się na 2940 m² powierzchni. W skali rzymskiej Afryki jest to obiekt zdecydowanie największy¹⁷, co jest świadectwem ekonomicznej potęgi Leptis. W centralnym punkcie placu mieściły się nie jedna, lecz dwie konstrukcje na planie tolosu, co jest zjawiskiem równie niespotykanym. W jednej zidentyfikowano pozostałości instalacji hydraulicznych, podczas gdy druga służyła celom komercyjnym. Jej przestrzeń także nie była na stałe podzielona, co może świadczyć o tym, że organizowana była sezonowo, na zasadach najmu, lub w ramach politycznej wdzięczności, jako centralny, najbardziej atrakcyjny punkt działalności

¹⁰ Pomiarzy zostały przedstawione z dokładnością do 1 centymetra. Wykonano je przy użyciu narzędzi GIS i ogólnodostępnych map satelitarnych (google maps 2016).

¹¹ Di Vitta 1990: 430-441.

¹² Rakob 2000: 73-82.

¹³ Di Vitta 1990: 426-430.

¹⁴ Romanelli 1925.

¹⁵ Coarelli 2015: 64-67.

¹⁶ Young 1993: 92.

¹⁷ Young 1993: 92.

gospodarczej. Wykorzystanie konstrukcji na planie oktagonalnym do prowadzenia handlu nie posiada precedensu w świecie rzymskim, z reguły były one planowane na obrysie okręgu¹⁸.

Geneza organizacji przestrzeni handlowej z wykorzystaniem formy centralnego kiosku nie jest w pełni wyjaśniona, podje się przy tym wzorce punickie lub greckie¹⁹. Tu jednak pragnie się wyrazić osobiste przekonanie, że idea ta powstała w środowisku semickim. Przedmiotowe rozwiązanie przestrzenne, w pryzmacie obiektów nowożytnych jest typowe dla kultur bliskiego wschodu, także społeczności żydowskich. Tradycję obserwuje się w pryzmacie obiektów nowożytnych, które mogą w pewien sposób odzwierciedlać gwar życia codziennego, jakie musiało tętnić w ich antycznych odpowiednikach. Przykładem tego jest obiekt na Placu Nowym na krakowskim Kazimierzu, który zarówno ze względu na formę centralnego kiosku, jak i porównywalne rozmiary może obrazować skalę organizacji handlu.

Forma architektoniczna *macellum* została ukształtowana na skutek wyróżnianych czterech pierwszych faz funkcjonowania obiektu. W II wieku obiekt składał się z pięciu głównych elementów tworzących koherentną bryłę miejskiego krajobrazu. Pośród nich jest zamknięty perystylowy dziedziniec, monumentalne wejścia, brukowany plac, oktagonalne portyki centralne wraz z instalacją hydrauliczną²⁰. Całość odzwierciedla plan i zachowane do dzisiaj ruiny częściowo poddane rekonstrukcji.

Główny portyk wewnętrznego dziedzińca tworzyło 80 kolumn do których należy dodać kolejne 13 filarów w trapezoidalnym pomieszczeniu zlokalizowanym we wschodniej partii kompleksu. Większość baz pozostała *in situ*, wykonane zostały z białego marmuru w typie attyckim. W wielu przypadkach zachowały się trzony w połowie swej oryginalnej wysokości²¹. Kolumny z kolejnych czterech stron są do siebie zbliżone, lecz nie identyczne, co wskazuje na liczne restauracje obiektu. Podobny stan rzeczy prezentują kapitele, wszystkie w typie korynckim, choć prezentujące rozmaite warianty zdobnicze typowe dla ornamentyki rzymskiej, greckiej, ale też aleksandryjskiej²². Taką różnorodność można tłumaczyć także przez pryzmat wielkości obiektu. Asymetryczna dekoracja z pewnością ułatwiała kupcom orientację wewnątrz kompleksu.

Dłuższe portyki mierzyły ok. 70 m, podczas gdy prostopadłe do nich 42 m²³. W tych pierwszych interkolumnia nie przekraczały 2,20-2,30 m długości podczas gdy w krótszych odstępach kształtowały się w granicach 3,50 m²⁴. Rozbieżności prezentują także miary zadaszanej powierzchni użytkowej, której szerokości kształtują się między 4,50-4,70 m w części północno-wschodniej i przeciwległej do niej, do 5,5 m w portyku północno-wschodnim wychodzącym w kierunku *Forum Vetus* oraz najszerszym 9 m portyku południowo-zachodnim od strony teatru²⁵. Zwiększenie szerokości południowego portyku było prawdopodobnie wynikiem organizacji nowego wejścia, które przypada na okres seweriański²⁶. Zapewne w tym miejscu mieściły się najbardziej intrykatne miejsca prowadzenia handlu.

Przestrzeń portyków była wyłożona płytowaniem, które nosi znamiona modyfikacji. W części północnowschodniej posadzka została wykonana z jasnego wapienia w odcieniu bieli, natomiast od strony południowo-zachodniej, od *Via Triumphalis*, był to wapień koloru żółtego. Niezależnie od zróżnicowania materiału konstrukcyjnego całość należy określić jako wykonanie eleganckie, zbudowane z równo ciętych kwadratów o boku 0,50 m²⁷. Pozostała część placu była brukowana ciosanymi wapieniami różnych rozmiarów i odcieni układanymi bez wątku. Cechowały je znacznie większa od poprzednich powierzchnia i kanały w części centralnej służące do odprowadzania wody deszczowej spływającej z pokrycia dachowego obu *toloi*. Jak wykazały wykopy sondażowe z 1947 roku całość założenia spoczywała na cokole zbudowanych z bloków sześciennych wielkości 1 m²⁸. Strukturę należy interpretować jako bezpieczny fundament konstrukcji osadzonej na piaskowym podłożu.

Elementami wyróżniającymi obiekt były dwa kioski na planie ośmioboku umieszczone w centrum placu. Pełniły funkcje handlowe. Tolosy mierzyły 19 m średnicy u podstawy i były do siebie zbliżone wielkością i stylem architektonicznym²⁹. Kolumnadę zewnętrzną w obu przypadkach tworzyły kapitele wykonane porządku jońskim³⁰. Spoczywały one na niewysokim, trójstopniowym podium. Poszczególne struktury różniły się jedynie doborem materiałów konstrukcyjnych, choć pierwotnie oba zostały

¹⁸ Coarelli 2015 s. 68.

¹⁹ Coarelli 2015 s. 67-68.

²⁰ Young 1993: 113-114.

²¹ Degrassi 1951: 63.

²² Degrassi 1951: 64.

²³ Degrassi 1951: 64.

²⁴ Degrassi 1951: 64.

²⁵ Degrassi 1951: 64.

²⁶ Young 1993: 93.

²⁷ Degrassi 1951: 64.

²⁸ Degrassi 1951: 65.

²⁹ Degrassi 1951: 65.

³⁰ Degrassi 1951: 65.

wykonane z lokalnego kamienia z wychodni Ras el Hammam³¹. Tolos północny cechuje znacznie lepszy stan zachowania (ryc. 3). Został wybudowany w technice *opus quadratum* ze starannie opracowanych bloków wapienia o wysokości ok. 1 m³². Dookolna konstrukcja dźwigała szesnaście łuków, z czego dwa interwały struktury stanowiły wejścia do wnętrza kiosku³³. Pozostałe przestrzenie wydzielone przez wezłowania łuków, w swej rozpiętości dźwigały blaty pochyłe do zewnętrznej strony budynku. Interpretuje się je jako część ekspozycyjną, przypuszczając niekiedy, że służyły do wystawiania ryb i owoców morza³⁴, choć nie ma na to żadnych przesłanek merytorycznych. Filary stropu złożone z pachy i wezłowania łuku były dekorowane szesnastoma pilastrami korynckimi. Kapitele kolumnady zewnętrznej cechował styl joński, bazy posiadały formę attycką³⁵. Kolumny odpowiadały liczbie pilastrów wewnętrznych. Dodatkowo zidentyfikowano 8 dekorowanych filarów w przekroju sercowatych, z wolutą jońską, umiejscowionych w narożnikach odpowiadającym planowi oktagonu³⁶. Bliźniacza struktura została zlokalizowana w części południowej, pomimo restauracji jaka miała miejsce, najprawdopodobniej w końcu II w., cechuje ją znacznie gorszy stan zachowania. Stan ruin pozwala przypuszczać, że plan tolosu jest równoległy do konstrukcji północnej³⁷. Pośród elementów wyróżniających zidentyfikowano elementy marmurowe. Trzony kolumn dookolnego portyku wykonano z zielonego *cippolino* importowanego z Eubei, natomiast korynckie kapitele pilastrów były rzeźbione w marmurze białym niezidentyfikowanego pochodzenia³⁸. Znaczącą modyfikacją, wpływającą poniekąd na funkcje budowli, było płytkie, okrągłe *impluvium*, być może pełniące rolę zbiornika fontanny. Było usytuowane w centralnym punkcie kiosku³⁹. Basen został wykonany z zielonego porfiru, określanego morfologicznie jako *Lapis Lacedaemonius* – skały metamorficznej, barwy intensywnie zielonej w literaturze włoskiej funkcjonuje pod nazwą *marmo verde antico*⁴⁰. Średnica zbiornika wynosiła 2 m średnicy i 10 cm głębokości⁴¹. Wychodnie tej

skały metamorficznej sytuowane są w Peloponezie⁴². Autor monograficznego opracowania *macellum* sugeruje, że zbiornik został dodany w okresie późnego antyku, co jest argumentowane prostą formą odbiegającą od bogatej ornamentyki przywołanych form architektonicznych⁴³. Jednakże ocena pozostaje bardzo subiektywna. Wyraża się przekonanie, że forma jest jednoczasowa z restauracją pozostałych elementów budowli i należy ją datować na połowę II lub początek III wieku. Wykorzystanie obu gatunków marmurów zielonych w Italii postępuje od okresu imperialnego. W Północnej Afryce obserwuje się ich upowszechnienie od czasu panowania cesarzy z dynastii Antoninów. Zarówno jeden jak i drugi gatunek kamienia występuje w budownictwie monumentalnym z tego okresu. Ponadto *verde antico* musiał być sprowadzany masowo, gdyż jego złomy były powszechnie wykorzystane przy produkcji mozaik figuralnych, która rozpowszechnia się właśnie od połowy II w.⁴⁴. Równie istotnym argumentem przy wysuwaniu starszej metryki zbiornika na wodę jest ogólna koncepcja *macellum* rzymskiego. Pośród dwudziestu przebadanych archeologicznie obiektów w typie perystylowym z występującym tolosem⁴⁵, w większości stwierdzono występowanie instalacji hydraulicznych. Kwestia zaopatrywania mieszkańców w wodę wydaje się przy tym kluczowa dla miejskiego rynku i musiała ona być spełniona już w pierwszych fazach funkcjonowania obiektu. Istotne znaczenie społeczne południowego tolosu podkreśla umieszczenie bilingwicznej inskrypcji fundacyjnej na architrawie w portyku południowo-zachodnim⁴⁶.

Ryc. 3. Widok na architekturę tolosu, stan obecny zrekonstruowanych ruin (fot. Tomasz Torbus)

³¹ Mattingly 2005: 195-196.

³² Degrassi 1951: 51-53.

³³ Young 1993: 95.

³⁴ Degrassi 1951: 53.

³⁵ Degrassi 1951: 53-54.

³⁶ Degrassi 1951: 55.

³⁷ Young 1993: 96.

³⁸ Young 1993: 96.

³⁹ Degrassi 1951: 59.

⁴⁰ Mara 1991: 68.

⁴¹ Young 1993: 96.

⁴² Lazzarini 2002 s. 254-256.

⁴³ Degrassi 1951: 59.

⁴⁴ Bianchi, Matthias 2015: 31-35, 56-57.

⁴⁵ De Ruyt 1983.

⁴⁶ Degrassi 1951: 61-63.

Macellum w Leptis Magna jest najstarszym tego typu obiektem w Afryce rzymskiej. Od momentu powstania obiektu, który określa się przez wspomniane wyżej źródło epigraficzne⁴⁷ na lata 9-8 p.n.e. – w czasie pełnienia przez Augusta urzędu konsula po raz jedenasty i władzy trybuńskiej po raz piętnasty – funkcjonowało nieprzerwanie do przełomu IV/V w., który to kres wyznaczają cztery skarby odkryte w najmłodszych warstwach obiektu⁴⁸. Wyróżnia się łącznie VII faz chronologicznych użytkowania obiektu⁴⁹. Pierwsza z nich przypada na okres panowania cesarza Augusta i wiąże się z oddaniem inwestycji do użytku publicznego (I). Obiekt został sfinansowany przez Annobala Tapapiusa Rufusa ze środków prywatnych i dedykował princepsowi, jak informuje bilingwiczna inskrypcja fundacyjna⁵⁰. Dokument wykonano w piaskowcu, który pokryty był stiukiem. Przypuszcza się, że w czasach punickich, miejscem handlu był pusty plac otoczony portykami z lokalnego kamienia⁵¹. Kolejne trzy fazy przypadają na przestrzeń I w. n.e., w którym dokonywano licznych restauracji i usprawnień. Pierwsza z tych działań miało miejsce w czasach panowania Tyberiusza, czego dowodzi odkrycie fragmentów monumentalnej inskrypcji⁵². Stopień zachowania dokumentu nie umożliwia precyzyjnego określenia zakresu prac, choć pojawiały się koncepcje, że napis dotyczy wykonania portyków z kamienia wapiennego (II). Jednak ciężko sobie wyobrazić, że rynek funkcjonował trzy dekady bez niezbędnego zadaszenia chroniącego przed słońcem, w miejscu kluczowym dla działalności kupieckiej. Być może dopiero w tym czasie wykonano centralne konstrukcje na planie tolosu, choć jest to jedynie przypuszczenie. Podana tytulatura cesarska umożliwia określenie datowania na przedział lat 31-37. W połowie I w. miała miejsce kolejne usprawnienie infrastruktury (III). W miejscach interkolumniów oktagonalnych portyków tolosu północnego zainstalowano marmurowe blaty, które pełniły funkcje ludy sklepowych⁵³. Każdy z nich był inskrybowany imionami fundatorów, którymi byli Tyberiusz Kludiusz Amicus i Marek Heliodorus

Apollonides (ryc. 4), obaj pełniący funkcje edylów⁵⁴. W końcu I wieku, zdaniem części badaczy, miała się dokonać restauracja wysłużonej już budowli (IV). Musiała mieć ona miejsce w okresie panowania dynastii flawijskiej, lub Trajana. Pogląd taki został wysnuty po analizie kolumn północnego tolosu. Jego filary, wykonane z wapienia, cechują się pewną „delikatnością”, która jest paralelna do kolumnad budowli publicznych z tego czasu⁵⁵. Jednak teza pozostaje subiektywna i nie jest wykluczone, że oba oktagonalne portyki były wykonane z wapienia już od początku funkcjonowania obiektu. Podkreśla to materiał z jakiej wykonano inskrypcję fundacyjną – w postaci kamienia z wychodni Ras El-Hammam. Pierwszej z przytoczonych opinii może bronić fakt, że na przestrzeni II wieku nie odnotowano śladów modyfikacji aż do okresu seweriańskiego (V), stąd wniosek, iż obiekt u progu II wieku musiał być nadal w dobrym stanie. Włączenie *macellum* do programu reorganizacji urbanistyki cesarza z Leptis Magna świadczy o istotnym znaczeniu budynku. Dodano nowe, monumentalne wejście od strony południowo-wschodniej, co odpowiada kierunkowi lokalizacji *Forum Novum Severianum* a tolos południowy zyskał nowe marmurowe okładziny wykonane z marmuru⁵⁶. Ostatni raz renowację przeprowadzono w latach 324-326, co upamiętniał napis wyryty na marmurowej płycie⁵⁷. Fragmentarycznie zachowana inskrypcja informuje o reperacji zrujnowanych portyków przez Laenatiusa Romulusa pełniącego funkcję zarządcy prowincji Trypolitania (VI). Ostatnim świadectwem działalności człowieka są wspomniane już skarby późnoantycznych monet (VII), jednak ich zdeponowanie nie wynika z działalności ekonomicznej prowadzonej na rynku, lecz prawdopodobnie z adaptacji ruin na cele mieszkalne u progu V wieku⁵⁸.

Pośród zespołu zabytków z obszaru *macellum* na uwagę zasługuje także znalezisko w postaci blatu stołu. Zabytek został pozyskany w trakcie badań Guidiego. Przedmiot został wykonany z szarego wapienia. Jako miejsce znalezienia przypisuje się mu centralny obszar placu – między pawilonami usługowymi⁵⁹. Wyjątkowość przedmiotu zawiera się w trzech drapanych graffiti

⁴⁷ IRT, 1952, 319.

⁴⁸ Goodchild 1976: 114-117.

⁴⁹ Young 1993: 16-22.

⁵⁰ IRT 1952, 319 = IPT 1987, 27.

⁵¹ De Ruyt 1983: 105.

⁵² IRT 332.

⁵³ Caffarelli, Bianchi Bandinelli, Caputo, Clerici 1966 s. 77-78.

⁵⁴ Young 1993: 18.

⁵⁵ Squarciapino 1966: 73.

⁵⁶ Young 1993: 20.

⁵⁷ IRT 468.

⁵⁸ Goodchild 1976: 116.

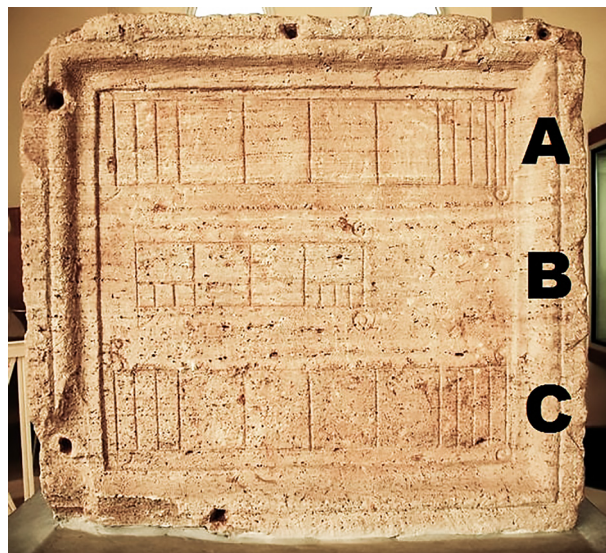
⁵⁹ (Ioppolo 1967: 89)

przedstawiających różnej wielkości zestawione prostokątne figury. Zostały one wykonane na powierzchni stołu, w prostym arkuszu. Już w trakcie pozyskania słusznie zauważono, że artefakt jest zapisem metrycznym i miał związek z prowadzeniem handlu. Przedstawione prostokąty mierzą kolejno 51,4-51,7 cm (A), 29,6-30 cm (B), 52,3 cm (C). Reprezentują kolejno miary zbliżone do łokcia punickiego (51,5 cm), stopy rzymskiej – attyckiej (29,6 cm) i łokcia ptolemejskiego – *meh suten* (52,5 cm). Analogiczny przedmiot został odkryty w ruinach rynku rzymskiego Cuicul⁶⁰. Ponadto z rzymskiej Afryki znany jest także stół ze wzorami miar objętości, jaki odkryto w Timgad⁶¹. Interpretując te znaleziska podnosi się czasem kwestie, iż *macellum* było obiektem w którym obok działalności handlowej zogniskowane były instytucje sprawowania funkcji kontrolnych i administracyjnych⁶². Sugeruje to także miejsce znalezienia jakim była przestrzeń między dwoma *toloi* – był to przyrząd ogólnodostępny, który miał na celu usprawnienie poboru podatków przez administratorów rynku. Zabytek z Leptis Magna jest datowany na III w. n.e.⁶³.

Znalezisko blatu z wyrytymi przelicznikami miar podkreśla znaczenie Leptis Magna jako głównego centrum redystrybucji dóbr w tej części basenu Morza Śródziemnego. Niepozorny zabytek jest znakomitym świadectwem koegzystencji społeczności punickiej, egipskiej i greko-rzymskiej w mieście. Samo *macellum* pełniło istotną rolę w organizacji życia społecznego w Leptis Magna. Obiekt był położony w centralnym punkcie, ściśle korespondował z siecią ulic, stając się odniesieniem dla okolicznych budowli publicznych, szerzących idee imperium. Skala założenia a także jego wystrój obrazuje ekonomiczną przewagę ośrodka na tle innych kolonii rzymskich w Afryce Północnej.

Ryc. 4. Lada sklepowa *in situ*
(fot. Tomasz Torbus)

Ryc. 5 Stół mierniczy, Leptis Magna Museum, Khoms
(fot. Jona Lendering)

⁶⁰ Ioppolo 1967: 92-95.

⁶¹ Cagnat 1905: 490-497.

⁶² Hamdoune 2009:32.

⁶³ Hamdoune 2009: 94.

Literatura

- Bianchi F., Matthias B., 2015. *I Marmi di Leptis Magna*, Studia Archaeologica 204, Roma.
- Caffarelli E. V., Bianchi Bandinelli R., Caputo G., Clerici F. 1966. *The buried city : excavations at Leptis Magna*, New York.
- Cagnat R., 1905. *Tables de mesures-étalons trouvées en Afrique*, Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres 49(5), 490-497.
- Coarelli F. 2015. *I mercati, il trasporto e il commercio dei prodotti alimentari nell'antica Roma*. W: C. Prisi Presicce, O. Rossini (red.), *Nutrire l'Impero. Storie di alimentazione da Roma e Pompei*, Roma, 63-74.
- Degrassi N., 1951. *Il mercato romano da Leptis Magna*, Quaderni di archeologia della libia 2, 27-70.
- Di Vita A., 1990. *Sismi, urbanistica e cronologia assoluta. Terremoti e urbanistica nelle città di Tripolitania fra il I secolo A.C. ed il IV D.C.* W: *L'Afrique dans l'Occident romain (Ier siècle av. J.-C. - IVe siècle ap. J.-C.)*, Actes du colloque de Rome (3-5 décembre 1987), Rome, École Française de Rome, 425-494.
- Goodchild R.G. 1976. *Hoards of Late Roman Coins in the Market of Lepcis Magna*. W: J. Reynolds, (red.), *Libyan Studies. Selected Papers of the Late R.G. Goodchild*, London, 114-117
- Guidi G. 1931. *Scavi archeologici in Tripolitania dall'ottobre 1928 alla primavera del 1930*. W: *Atti del II Congresso Nazionale di Studi Romani*, vol. I, 334-338.
- Hamdoune Ch., 2009. *Les macella dans les cités de l'Afrique romaine*, Antiquités africaines 45, 27-35.
- Ioppolo G., 1967. *La tavola delle unità di misura nel mercato augusteo di Leptis Magna*, Quaderni di archeologia della libia 5, 89-98.
- Lazzarini L. 2002. *La determinazione della provenienza delle pietre decorative usate dai Romani*. W: L. Ungaro, M. De Nuccio (red.), *I marmi colorati della Roma imperiale (catalogo mostra)*, Roma, 254-256.
- Levi Della Vida G., Caputo G., Amadasi M. G., 1987. *Iscrizioni puniche della Tripolitania (1927-1967) [IPT]*, Roma.
- Mara R. 1991. *Tecnica costruttiva romana*, Roma.
- Mattingly D. J. 2005. *Tripolitania*, London.
- Rakob F., 2000. *Making the Roman Carthage*. W: E Fentres (red.), *Romanization and the City – Creation – Transformation and failure*, Portsmouth-Rode Island, 73-82.
- Reynolds J. M., Ward-Perkins J. B. 2009. *Inscriptions of Roman Tripolitania [IRT]*, enhanced electronic reissue by Gabriel Bodard and Charlotte Roueché.
- Romanelli P. 1925. *Leptis Magna*, Roma.
- De Ruyt, C. 1983. *Macellum, marché alimentaire des Romains*, Louvain.
- Squarciapino M., 1966. *Leptis Magna*, Basel.
- Young A. M. 1993. *The Roman North African macella. Their chronology, typology, urban placement and patronage*, MA thesis, Hamilton.

Jakub Mosiejczyk,
Instytut Archeologii,
Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu
kubamosie@gmail.com